

ՏԻԳՐԱՆ ԽԱՆ ԲԵՆԵԿԱՆ

եի

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԽԱՐԻԵՍՏԸ ԵՆՈՐՊԱՐԹԻ ՄԷՋ

(London Saturday Review 1890 թ. օգոստոսի 24) :

Պէնսիլվանիայի մէջ կ'ըսէ թէ մենք Պէնսիլվանիայի ժամանակակիցներէն աւելի մեծ մտային կորով չունինք, այլ աւելի հարուստ ենք միայն: Եւ իբրեւ հարուստ մարդիկ միշտ աւելի հարբստանային սահմանուած մենք կրնանք ուրախանալ մեր ձեռք ձգած բարոյրովն մէկ նոր հարստութիւնով, զոր չէինք կրնար իսկ ակնկալել առէ՛ք քանի մը տարիներ առաջ:

Պարսկաստանը արտադրած է անվերջ բազմազանութիւնով և գերագոյն գեղեցկութիւնով ինքեղանշանութիւններ, և արտադրուած այն շրջանին — ԺԳ և ԺԿ դարու սկիզբներուն — երբ այդ երկրին գեղարուեստական կեանքը ամենէն աւելի բերրի և զորաւոր ազգայնական նկարագիր ունէր:

Մեծօրեան յաղթանակները, որոնք սկսան 1220 թուականին Ճինկիզ խանով, չինական ազդեցութիւնը բերին Պարսկաստանն իսլամ Իրանի արուեստագէտներն, որոնք զժողովրդու տեղի կուսային օտարամուտ նորութիւններուն առջև, աւելի իւրաքրիւնքին գանձող քան թէ իւրացողին Սափիաներու իշխանութեան շրջանին՝ ԺԶ դարուն: Չինական գծագրութիւնը և գոյները աւելի կը դարձնէ Շահ Թամասի և Շահ Ապպասի սքանչելի կապերուն: Եւ կ'աւելնուի մէջ, իսլամ անոնց մէջ չինական շեղող այնքան բան կար որ կարելի էր հաւատարմ, նախ քան թէ հաստատ ապացոյց, պարսկական արուեստի մը գոյութիւն, արուեստի մը՝ բոլորովին անկասկածաւոր Արեւելքէն, և ուղղակի ծնունդ Միջագետքի:

Տասնըֆոյս տարի առաջ ինքեղանշան անօթներ հանուեցան իսլամի մէջ, Հալէպի մօտ, որոնց դիւար մեծ անակնկալ և ուրախութիւն պատճառեց մտաւոր Արեւելքի արուեստի սիրահարներուն: Իսլամուած կտորներէն շատը խողովաներ էին՝ թէեւ աւելուած թիւնով միջոցին, բայց իրենց գոյնի փայլունութիւնը, մաքրութիւնը և նկարներու արուեստութիւնն ու նրբութիւնը չէին կրնար չի համոզել ամէնեւր բաց ի անտարբերներէն: Քիչ չեայ, Թէրքիանի մօտ Բէյրութի ու Լոնտոնի Սուլթանապատի շրջակայքները նոր պեղումներ սկսան: Մէկ քանի տարիէ ի վեր իսլամի մէջ ոչ մէկ կարեւոր դիւտ տեղի չունեցաւ, բայց և այնպէս Պարսկները միջոցներ ունին այս դիւտարեկ մասնաշէնքներ գտնելու և վաճառելու ու կը շարունակեն անդադրօրէն պեղել Արեւմտէն, Համաստան, Քէրջանի և ուրիշ վայրերու մէջ: Մեծ թանգարանները շատ քիչ բան գնեցին, որովհետեւ ըստ իրենց սովորութեան անոնք ետ կը քաշուին հրապարակէն երբ գինները կը սկսին արժանաւոր, և մասնաւոր հաւաքողներու (collectionneur) ձեռքը կ'իջնան

ամենէն գեղեցիկ իրերը: Լոնտոնցիները առիթ ունեցան Պրորինկիքի գեղարուեստական աղուժ բին ցուցահանդէսին մէջ տնանելու շատ մը հիւսնայի կտորներ, թէեւ նոր սքանչելիքներ եկան առիթ ի վեր: ու այս տարի այլ Միւնիխի ցուցահանդէսը ունէինք: Միւնիխի ցուցահանդէսին առիթով ըսած էի այս չէրերուն մէջ, թէ հոս ցուցադրուած ինքեղանշաններէն աւելի լաւերը գոյութիւն ունին: Եթէ հիմա ձեռքիս տակ գտնուող գրքին պարունակած հաւաքածոն այդ ցուցահանդէսին զրկուած ըլլար, այն տանն հարցը տարբեր գոյն կը ստանար: Այս հատորին մէջ, 113 նկարներով հաւաքածոյ մը կայ որ ցոյց կուտայ ինչպէս ոչ մէկ ուրիշ հաւաքածոյ կրնայ ցոյց տալ, թէ Պարսկաստանի մէջ կատարուած այդ անձնօթ ու անանուն պեղումներու արդիւնքը ինչ արտասովոր նպատակ կը հայթայթէ մեր հարստութեան: Պնանները բոլորն ալ սեւ եւ ձերմակով վերարտադրուած են, և ես կը կարծեմ որ լաւ է ուրիշ գոյն չի փորձել անոնց վրայ, որովհետեւ այդ գոյններու մասին ամենէն աւելի լաւ պատկերներ կրնայ տալ մի միայն պարսիկ բրուտին կիտուածը (մինէ): Այդ պնանները կը պարունակեն անսպասելի պահեստ մը պեղողակի, խոր մուկի կայօյտի, հին փղոսկրի և պրիսմակի գանձաւան ցոյցերու: անոնց խորութիւնը կը գերազանցէ խորութիւնն այն ամէն գոյններ, զոր ուրիշ արուեստագէտներ երբեք իրագործած ըլլան: Պարսկ քեւելեան լաւ որ չէ փոփոխած անոնց գոյնները, իր սեւ եւ ձերմակ պնանները ի յայտ կը բերեն շնորհալի ձեւեր և նկարի անվերջ գանձապատկութիւններ: Այս պարսիկ նկարիչները վերին ծայր սխալ հասկացուած էին առաջ: Անոնք գծերը կը վերածեն ամենապարզ ու ամենակենսական տարրերու: անոնք կ'ուսուցանաին ինչ կարելի էր արտադրել զատաւոր կտորութիւններէն կնոջ գէր և փափուկ գատաւոր կտորութիւններ, չիկնող տասներհինգամեայ կոյսին բոլորակ լուսնանման և գրեթէ անգիմագիծ դէմքը, այդ բոլորը կը ներկայացնեն դուրս ցայտեցնելով յատկանշական գծերը եւ մասնաւոր շարժման հաճոյքով ներկայացնելով հարէմի դիւտարի գեղահիններու գուռու ու կտոր մարմիններն ու լեցուն այտերով գէլքերը՝ ինչ որ շատ մօտ է ծագողներէ: Այն պնաններն ու գաւաթները որոնց վրայ կենդանիներ նկարուած են, ի յայտ կը բերեն դիւտելու միւնտոյն ընդունալութիւնները, և գծի նոյն վարպետութիւնն ու վերլուծումը:

Տարօրինակ կրնայ թուիլ Ղուրանի գաւառած արգելքներուն դէմ այսքան ինքնյայտ անտարբերութիւն մը Պարսկաստանի պէս իսլամ երկրի մը արուեստին մէջ: բայց պէտք չէ մոռնալ որ Պարսիկները միշտ պայական են չիկնող արձանդին ու հետեւեալս իրենց մասնաւոր և գեղարուեստական կեանքը աւելի հարուստ եղած է: Անոնք արտադրած են միւսիք փիլիսոփայութեան դպրոցներ և նկարած են կերպած են մարդիկ, կենդանիներ և նոյն իսկ թեւաւոր հրեշտակներ: Խալամութիւնն իսկ չէր կրնար

Պարսկական սկանակ, ԺԻ դար, գտնուած՝ Սուլթանապաս :

փոխել Պարսիկները ու Միջագետքի բնակիչները և տարբեր բան մը շինել անոնցմէ քան ինչ որ եղած էին մինչեւ այն ժամանակ, այսինքն գեղարուեստագէտ, բանաստեղծ և բնութեան գաղտնիքները խուզարկողներ: Ինչ որքան երկար ատեն ունեցած են անոնք խնցեղորձութեան ժամնագիտութիւնը, այդ անկարելի է բռնել առ այժմ, միայն թէ ֆելիկեան Հաւաքածոն կը պարունակէ երկու կոթով գաւաթ մը, որուն վրայ Տիանալի կերպով քանդակուած է ձի մը և իր Տեծեալը, ու այդ բոլորը ծածկուած խոր մուծ պերողակային ցոլքի տակ, զոր կարելի է համարել Քրիստոսէ 1000 տարի առաջ կերտուած գործ մը: Պարսկաշէր Տիեօլաֆուա և Վօրլըն նորագոյն պնակներ գտած են, որոնք ցոյց կուտան թէ ինչպէս արուեստի աւանդութիւնը փոխանցուած է, ժամանակի ընթացքին մէջ: Նոյն բանը կ'ապացուցանեն նաեւ գտնուած

պտուկներն ու հատակտորները զարդարուած կապոյտ և կանաչ զանազան կիտուածներով, որոնք Միջագետքի մէջ գտնուած են եւ կը թուին քրիստոնէական թուականէն առաջ կերտուած ըլլալ: Գալով ջահիրու, որոնք այնքան կատարելագործութեան հասած են Պարսկաստանի մէջ, այնպէս կը կարծուի որ անոնք սկսած են շինուիլ Եգիպտոսի մէջ նախքան Պարսիկներու եւ Միջագետքի անոնց պատրաստութեան ծանօթ ըլլալը:

Պարսն ֆելիկեան ունի մէկ քանի կտորներ զարդարուած հաֆիստով, որոնցմէ երկուքը անտարակոյս քրիստոնէաներու ձեռակերտն են, որովհետեւ մէկին վրայ բուսական խաչ մը կայ եւ միւսին վրայ բուսական խաչ մը: Այս խաչերու կտորներուն ոչ մէկը թուական կը կրէ. բայց անոնց հետ գտնուած ձեռագիրներ միանալով իրենց զարդանկարներու նկարա-

Պարսկական սկանակ, ԺԻ դար, գեղում՝ Սուլթանադա :

գրին, ոչ մէկ կասկած կը թողուն անոնց Ը եւ Թ. գարու գործ ըլլալուն, եւ ոչ մէկ պատճառ կայ արգիւղ այն ենթադրութիւնը ի՞նչ այդ մասնագիտութիւնը այդ թուականէն առաջ ծառնօթ եղած ըլլայ, քանի որ գտնուած նմուշները այդքան կատարեալ են: Ըզպասական խալիֆաներուն Սիւրիայի, Պարսկաստանի, Միջագետքի եւ հիւսիս-Աֆրիկէի վրայ տիրապետութեան շրջանին, անօթաշինութեան տեղական վարժարաններ քոյութիւն ունէին Եզրիպտոսի եւ Միջագետքի մէջ, կարելի է որ Հարուն-էլ-Րաշիդի հաստատած կայսրութեան շնորհիւ այդ վարժարաններու միջեւ յարաբերութիւն առաջ եկաւ, ու այդպէսով անոնք փոխադարձաբար օգտուեցան իրարմէ փոխ առնելով գեղադարձական մեթոդներ եւ մասնագիտական առանձնայատուկ ուղղութիւններ: Մեծ խալիֆան, ամէն անկիւններէ արուեստագէտներ հաւաքեց իր արդունքներ շուրջը, եւ այդ միջոցով նախ-խալմական աւանդութիւններն իրար խառնուելով

եւ իրարու միանալով՝ կազմեցին հիանալիօրէն բազմազան մահմետական արուեստը եւ որ տեւց Հիճրէթի առաջին վեց-եօթը դարերը, որը կը կոչուի Երաքական արուեստ, թերեւս այն պատճառով որ Սիրիացիները, Պարսիկները, Խալիֆները եւ Եգիպտոս աշխատեցող աւագանին ու աշխուկանները Երաքներ էին:

Ատեն մը կը կարծուէր որ Բաքըյի անօթները աւելի առաջ գտնուած են քան Պարսկաստանի մէջ գտնուածները. բայց հիմա որ Բէճէսի եւ Սուլթանապատի մէջ գտնուած աւելի շատ կտորներ ունինք, այդ կարծիքը սխալ կը թուի: Բէճէս շատ հին քաղաք մըն է. թույլէ՛մ այցելեց այդ քաղաքը ու հոն էր որ տասը տաղանդ արծաթ ի պահ թողուց Գաբրիասի եղբոր Գաբայէլի մօտ, բայց չի կրցաւ երթալ եւ յետ ստանալ այդ գումարը երկրին խառնակ վիճակին պատճառով, ինչ որ Սուլթանին չարակամ խոթանք մը կը ներշնչէ իր «Բարեւոյնի իշխանուհին» գրուածքին մէջ: Այդ երկրին

վիճակը գեռ խառնակ բլլալ կը թուի, ապա թէ ոչ ֆրանսա՝ որ կը կարծուի թէ առանձնա շնորհում ունի հնազգիտական պեղուճներ կա- տարելու Պարսկաստանի մէջ, պիտի չթողուր որ լաւագոյն կտորները բնիկներու աւար գառ- նան: Թէեւ ինծի ծանօթ ամենահին պարսկա- կան անօթը՝ այս հաւաքածոյին մէջ գտնուող կզվնտոր մը՝ 515 1121 թուականներուն շի- նուած է, շատ իրաւացի պատճառներ ունինք հաւատարմութիւն որ Քէճէսի եւ Սուլթանապատի մէջ գտնուած նմաններէն մէկ քանին շինուած են Հարուն-էլ-Բաշիտի թագաւորութեան շրջա- նին, որ կը վերջանայ 800)ին (ն. ք.), որովհետեւ շատ մօտ նմանութիւն կայ նաեւ այս յիշեալ տեղերու եւ Եգիպտոս ֆոսթամի մէջ գտնուած հաֆիսի կտորներուն մէջ, ու գիտենք որ այս վերջինները քրիստոսէ հազար տարի առաջ շինուած են: Ինչպէս նաև շատ մը թուագրեալ պատմութեան և ամանիքի գտնուած են Քէճէսի ու Սուլթանապատի մէջ՝ Ժ. դարու պապականող և շատ արամբարաններէ կրնանք եզրակացնել որ նոյն տեղը գտնուած նման բայց աւելի հնորեայ ամանները մէկ քանի դար առաջուայ գործեր եղած բլլան: Պարսկական յախճապակչինու- թիւնը բաւական ծանօթ է և հիմա կրնանք փաստհաշար յայտարարել որ Պարսկները եր- բէք անցած գացած ոճերու կէտ առ կէտ նմա- նութեան մէջ խորասուզուողներ չէին, և այս կէտին մէջ աւելի ֆրանսացիներու կը նմանէին քան թէ Զինացիներուն: Ամեն մէկ շրջան իր սեփական առանձնայատկութիւններով կը ներ- կայանայ պարսկի արուեստին մէջ: Աւան իւզայ, թէ եւ ուշ, արտայայտութեան պատմութեան մէջ պարսկայ մը լեցնելու եւ յիշարջնելու այն կարծիքները զոր մենք կազմած էինք այն մուճ և կարեւոր շրջանի մասին, որ անխիղապէս յայտը- դած է իսլամ սիրապետութեան իրարանցումին և որու միջոցին իսլամական արուեստի գլխաւոր առանձնայատկութիւնները բնորոշուեցան:

Պիտի պայթիմ վերջապէս... Ձիւ կը խարէ... Գիտնականները կը շահագործէ... Ազգութիւնը կը փառաւ... Սրմայի պատիւր կը բռնաբարէ... Կոր գետուութիւններ... Չերսակալութիւն... Լքտր... Եարութիւն գահիճ... Ձիւ խարէք, շարաշար կը խարէ... Իշիտ անպար- կեշտ ուսուցիականութեան հետ... Թըրքահիւն- րու հոյանի կուրքերուն վրայ... Օ՛հ, գար- չելի, գարչելի... Հիմա տուն պիտի վերադառ- նայ... Գանկը յոյնած հազարութիւն ստորին մեքենայութիւններով և գեւըք անարտայայտ շարապուշակ ծրագիրներու մէջ... Ձգուանք ալ ամէն կերպով պաշարած է հոգի... Ես չեմ ուզեր գլուխ անոր ազգադաւ գլուխին թով հանգեցնել... Ա՛յ, թոյլ պիտի չաւառ որ այս անգամ աչքերուս առջեւ գործուած ոճիք մըն ալ չալու ամակէ... Ես ազնիւ և պատուա- կան Հայուն մը աղջիկն էի... այսոր ազգագրա- ի մը կէտը: Ինչ՞ք Սրմա, կը խոտորի բախտի անիւնէ գահայիմթորէ... Այս փայլեանէն իսկ 8. Ամբակում Տօր պիտի լինիմ, թէ Սրմա տակ անգլիութիւններու զօժ մըն է, թէ ամուսինս ազգագրաւ մըն է միայն, թէ իրողութիւնը պատմաբար երաշխիք մըն է Սրմայի հաւա- տարմութեան և թէ իրեն պիտի փաստհիշեան- քիս ցնոյն այսպիսի խոստովանութիւն մը... Այո՛, 8. Ամբակում Տայրը եկեղեցականներու մէջ հազարագիւտ գեւըք մըն է, որ իր երկար տարիները անցուցեր է բանտի և աքսորի մէջ և որ այսօր, տասը տարի է, իր հայրենիքէն հեռու, քստոր կը մնայ Պոլիս... Ան կրնայ հա- մոզել Նիկողոս աղան, իսկ ես պիտի սպասուեմ ամուսնույ՝ Սրման հեռագրով Պոլիսը դարձնել... վերջապէս... (Ուշադիր ականջները կը շարէ) Ինքն է, ախ, ինչ ուզեր իր գեւըք նոյն իսկ աչքիս առջեւ բերել:

(Դուռը բացուելով Թարուրին ննա կը մտնէ):

ՏԵՍԻԼ Բ.

ՀՈՒԹՈՒԹԻՒՆ, ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ

Թար. — (Անօթապար) Ի՞նչ կ'ընես հոս մի- նակ, քե՛զ կը փնտռեմ...

Հոնի. — (Դժգոհ) Ձիւ փնտռելու պէտք չուրիս... Ձիւ հնազիտ ձգէ այս տխուր սենեակին մէջ: (Երեսը կը դարձնէ)

Թար. — Դորէ՛ն սկստ բանաստեղծութեան, դուն դրսի կեանքէն երբեք լուր չպիտի ունե- նաս: Աշխարհ դրամի վրայ կառուցուած է, կնիկ, դրամի... «Աս պահեսցէ զմեզ յամենայն փորձութենէ...» (Բարանքը շփեցով)

Հոնի. — Այո, այդ դրամին համար դուն ամէն ոճիք գործելու յանձն առ...

Թար. — Աղբը աչքերդ սիրեմ, Հոնիսիմէ, մի սկսի տրեւն... Հայտնի կերպովոր պատրաստէ Հոնի. — Ես որոշած եմ այս վարկեանէն իսկ այս յարկին մէջ գեր չուենալ:

Թար. — Հայտնի, անուշ, չէքերի պէս կը խօսիս, բայց հիմա ատենը չէ: Այսօր չուտ պիտի մեկնիմ:

“ԵՍ ՔԵԶ ՄԵ ՂԱԾ”

ԹԱՏՐԵՐԻՈՒԹԻՒՆ ԵՐԵՎ ԱՐԱՐՈՒԱՄՈՎ

ՊԱՏԿԵՐ ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՐԱՐՈՒԱՅԻ

(ԱՐԱՐՈՒՄԻՆ ԿԼ ԱՐԱՐՈՒԱՅԻ)

ՏԵՍԻԼ Ա.

(ՀՈՒԹՈՒԹԻՒՆ ԱՆԱՄԱՅԻ)

(Ներս կը մտնէ դառնացած երեւոյթով) Տունս զժողով է դարձել... Եարութիւնի անգլու- թեանք բաժանի ալ յորդեցաւ... Թող այս ամօթով չապախուած պատերը քանդուին՝ կոր- ծանուին... Թող այս ապականութեան շէնքը հիմնայատակ կործանի... Դեռ այս միջոցաւ թարմ և օճաղագործական խորհուրդներով...